

Interessante korstmosvondsten, waaronder *Usnea cornuta* (ingesnoerd baardmos) en *Usnea filipendula* (visgraatbaardmos), in de Soester Duinen

Arie van den Bremer en Leo Spier

Inleiding

Na de vorming van de Utrechtse Heuvelrug door het landijs in de voorlaatste ijstijd, het Saalien, is er in de laatste ijstijd, het Weichselien, een pakket zand (dekzand) afgezet door de wind. Toen het ijs zich terugtrok ontstonden bossen en – onder invloed van beheer door de mens – heidevelden. Door te intensief plaggen en overbegrazing van de heide werd de grond plaatselijk vegetatieloos en begon het zand te stuiven. Na de introductie van kunstmest raakte het oude potstalsysteem in onbruik en werden veel droge heiden en stuifzanden bebost, of ze groeiden vanzelf dicht. De Korte en Lange Duinen zijn echter grotendeels vrij gebleven van bos. Zij behoren tot de laatste gebieden in Nederland waar actief stuifzand over een groot oppervlak voorkomt.

In 1997 zijn de Lange en Korte Duinen door de provincie Utrecht tot aardkundig monument verklaard. De Provinciale weg 413 van Soest naar Soesterberg splitst de Soester Duinen in de Lange Duinen en de Korte Duinen. Langs deze weg lag het sanatorium Zonnegloren. In januari 2000 werden de gebouwen van Zonnegloren (in totaal 16.000 m²) gesloopt. Het terrein werd in 2002 definitief teruggegeven aan de natuur. Ter plaatse van de oude ingang naar het sanatorium is een parkeerplaats aangelegd en daarvandaan is het nieuwe natuurgebied te betreden. Dat vindt zeer intensief plaats, vooral door hondenbezitters. Het terrein waar de gebouwen stonden is voor een groot deel ingeplant met jonge eiken en grove den. Een relatief klein deel tussen het parkeerterrein en de jonge aanplant is vrij van bomen gehouden. De verdere omgeving bestaat uit grove den en meer naar het zuiden liggen de Korte Duinen.

In dit artikel wordt beschreven welke korstmossen zijn gevonden op 1) het boomloze stuk grenzend aan het parkeerterrein, en 2) tussen en op jonge eiken en beuken daarachter, richting de Korte Duinen. Van belang is te melden dat het boomloze deel min of meer een ronde heuvel is met een hoogte van 3 tot 5 meter ten opzichte van de omgeving. Er zijn dus veel hellingen.

Wat is er gevonden?

Dinsdag 19 maart 2013 zijn we naar het gebied gereden. Tijdens een vluchtige verkenning een week eerder was al opgevallen dat er interessante waarnemingen te verwachten waren. Bijvoorbeeld *Evernia prunastri* (eikenmos) op gras en mos. Het gebied is vervolgens vrij minutieus verkend en we vielen van de ene verbazing in de andere. Na 2 uur waren bijna 40 soorten gevonden. Na nog vele malen gezocht te hebben, kwamen we op 58 uit. Het resultaat van onze inspanningen is te lezen in Tabel 1. En dat op een terrein van ca. 100 × 100 meter!

Bijzondere waarnemingen van terrestrisch groeiende korstmossen zijn vooral die van *Cladonia cariosa* (knobbelig heidestaartje), *Cladonia pyxidata* (grof bekermos), *Evernia prunasti* (eikenmos), *Diploschistes muscorum* (duindaalder) en *Peltigera rufescens* (klein leermos). *Evernia prunastri* f. *herinii* werd zowel op de grond als op eik gevonden.

Op de stammen van de jonge eikjes troffen we de volgende zeldzaamheden aan: *Physcia aipolia* (gemarmerd vingermos), *Physcia stellaris* (groot vingermos), *Pseudevernia furfuracea* (purper geweimoss), *Usnea cornuta* (ingesnoerd baardmos), *Usnea filipendula* (visgraatbaardmos) en *Usnea subfloridana* (gewoon baardmos).

Tabel 1. Aangetroffen korstmossen.

Wetenschappelijke naam	Zeldzaamheid volgens BLWG-site	Ondergrond	Nederlandse naam
<i>Amandinea punctata</i>	Vrij algemeen	eiken	Vliegenstrontjesmos
<i>Arthonia radiata</i>	Vrij algemeen	beukje	Amoebekorst
<i>Buellia griseovirens</i>	Vrij algemeen	beukje	Grijsgroene stofkorst
<i>Candelariella concolor</i>	Vrij algemeen	eik	Vals dooiermos
<i>Candelariella reflexa</i>	Vrij algemeen	beuk	Poedergeelkorst
<i>Cladonia portentosa</i>	Vrij algemeen	grond	Open rendiermos
<i>Cladonia cariosa</i>	Zeer zeldzaam	grond	Knobbelig heidestaartje
<i>Cladonia coccifera</i>	Vrij algemeen	grond	Rood bekermos
<i>Cladonia crispata</i>	Vrij algemeen	grond	Open heidestaartje
<i>Cladonia fimbriata</i>	Vrij algemeen	grond	Kopjes-bekermos
<i>Cladonia furcata</i>	Vrij algemeen	grond	Gevorkt heidestaartje
<i>Cladonia grayi</i>	Vrij algemeen	grond	Bruin bekermos
<i>Cladonia humilis</i>	Vrij algemeen	grond	Frietzak-bekermos
<i>Cladonia pyxidata</i>	Zeer zeldzaam	grond	Grof bekermos
<i>Cladonia ramulosa</i>	Vrij algemeen	grond	Rafelig bekermos
<i>Cladonia scabriuscula</i>	Vrij zeldzaam	grond	Ruw heidestaartje
<i>Cladonia subulata</i>	Vrij algemeen	grond	Kronkelheidestaartje
<i>Diploschistes muscorum</i>	Zeldzaam	bodem	Duindaalder
<i>Evernia prunastri</i>	Vrij algemeen	eikje	Eikenmos
<i>Evernia prunastri f. herinii</i>	Vrij algemeen	eikje en grond	Geen Ned. naam
<i>Flavoparmelia caperata</i>	Vrij algemeen	eikje	Boschildmos
<i>Flavoparmelia soredians</i>	Vrij algemeen	eikje	Groen boomschildmos
<i>Hypogymnia physodes</i>	Vrij algemeen	grond	Gewoon schorsmos
<i>Hypogymnia tubulosa</i>	Vrij algemeen	eikje	Witkopschorsmos
<i>Hypotrachyna revoluta</i>	Vrij algemeen	beuk	Gebogen schildmos
<i>Lecanora barkmaniana</i>	Vrij algemeen	eikje	Ammoniakschotelkorst
<i>Lecanora carpinea</i>	Vrij algemeen	eikje	Melige schotelkorst
<i>Lecanora chlarotera</i>	Vrij algemeen	eikje	Witte schotelkorst
<i>Lecanora expallens</i>	Vrij algemeen	grote eik	Bleekgroene schotelkorst
<i>Lecanora symmicta</i>	Vrij algemeen	eikje	Bolle schotelkorst
<i>Lecidella elaeochroma</i>	Vrij algemeen	beuk	Gewoon purperschaaltje
<i>Lepraria incana</i>	Vrij algemeen	beuk	Gewone poederkorst
<i>Lepraria lobificans</i>	Vrij algemeen	beuk	Gelobde poederkorst
<i>Melanelia subaurifera</i>	Vrij algemeen	eikje	Verstop-schildmos
<i>Melanohalea exasperatula</i>	Vrij algemeen	beuk	Lepelschildmos
<i>Parmelia sulcata</i>	Vrij algemeen	eikje	Gewoon schildmos
<i>Parmotrema perlatum</i>	Vrij algemeen	eikje	Groot schildmos
<i>Peltigera didactyla</i>	Vrij algemeen	grond	Soredieus leermos
<i>Peltigera rufescens</i>	Vrij zeldzaam	grond	Klein leermos
<i>Phaeophyscia orbicularis</i>	Vrij algemeen	eikje	Rond schaduwmos
<i>Physcia adscendens</i>	Vrij algemeen	eikje	Kapjesvingermos
<i>Physcia aipolia</i>	Zeldzaam	eikje	Gemarmerd vingermos
<i>Physcia stellaris</i>	Zeldzaam	beuk	Groot vingermos
<i>Physcia tenella</i>	Vrij algemeen	eikje	Heksenvingermos
<i>Placynthiella icmalea</i>	Vrij algemeen	grond	Bruine veenkorst
<i>Placynthiella uliginosa</i>	Zeldzaam	grond	Slijmige veenkorst
<i>Pseudevernia furfuracea</i>	Vrij zeldzaam	eikje	Purper geweimos
<i>Punctelia jeckeri</i>	Vrij algemeen	eikje	Rijpschildmos
<i>Punctelia subrudecta</i>	Vrij algemeen	beuk	Gestippeld schildmos
<i>Ramalina farinacea</i>	Vrij algemeen	eikje	Melig takmos

<i>Ramalina fastigiata</i>	Vrij algemeen	eikje	Trompettakmos
<i>Sarcogyne regularis</i>	Vrij algemeen	steentje	Berijpte kroontjeskorst
<i>Usnea cornuta</i>	Zeer zeldzaam	eikje	Ingesnoerd baardmos
<i>Usnea filipendula</i>	Verdwenen	eikje	Visgraatbaardmos
<i>Usnea subfloridana</i>	Vrij zeldzaam	eikje	Gewoon baardmos
<i>Verrucaria muralis</i>	Vrij algemeen	steentje	Zwart-op-wit-korst
<i>Xanthoria parietina</i>	Vrij algemeen	eikje	Groot dooiermos
<i>Xanthoria polycarpa</i>	Vrij algemeen	eikje	Klein dooiermos

Enkele opmerkingen over bijzonderheden

Usnea cornuta (ingesnoerd baardmos)

Deze soort verdient een bijzondere vermelding. In de Rode lijst van 2011 wordt als zeldzaamheidsklasse zzz (zeer zeldzaam) en bedreigd gegeven. De meest recente eerdere vondst is uit 2003. Met tlc (dunne-laag-chromatografie) is de juiste chemie aangetoond.

Usnea filipendula s.l. weer in Nederland

Een bijzondere vermelding verdient ook *Usnea filipendula* (visgraatbaardmos). Deze soort wordt in de Verspreidingsatlas en in de Rode Lijst als 'verdwenen uit Nederland' opgegeven (Aptroot et al. 2011). De chemische reacties (K+ oranje en P+ oranje) wezen er al op dat het geen *Usnea hirta* zijn kon, die immers negatief reageert. Dunne-laag-chromatografie wees uit dat deze soort, zoals *U. filipendula*, salazinezuur bevat. Er bestond echter twijfel vanwege het feit dat het voetje van dit exemplaar niet zwart is, wat bij *U. filipendula* gebruikelijk is. Even is er gedacht aan *U. chaetophora*, maar deze optie is afgekeurd daar ons exemplaar te veel 'fibrils' heeft en niet 'densely isidiate' is. Er is bewust gekozen voor *Usnea filipendula* s.l., omdat de soort een 'very variable species' is, en pogingen 'new entities' in deze polymorfe groep te ontdekken tot nu toe geen succes hadden (Smith et al. 2009).

Cladonia cariosa (knobbelig heidestaartje)

C. cariosa is beslist ook een bijzondere waarneming. Aptroot et al. (2011) geven aan dat hij zzz (zeer zeldzaam) is en kwetsbaar. Van Herk & Aptroot (2004) vermelden dat hij op enkele Waddeneilanden, bij Bemelen, Deelen en Groesbeek voorkomt. Hij is echter in de buurt van Soest door de

tweede auteur eerder verzameld en wel in 1999 op het vliegveld te Soesterberg tijdens een BLWG-excursie, en in 2005 op het spoorwegemplacement te Amersfoort.

Grote *Evernia prunastri*

Opvallend was de vrij grote hoeveelheid grote thalli van *Evernia prunastri* (eikenmos) op heel jonge boompjes, maar ook op de grond. Tevens viel op hoeveel exemplaren er van *Evernia prunastri* f. *herinii* er voorkomen naast de 'gewone' *E. prunastri*. Zie Foto 6.

Ongebruikelijke grondbewoners

Tot slot is opvallend het op de grond voorkomen van *Hypotrachyna revoluta* (gebogen schildmos), *Parmelia sulcata* (gewoon schildmos), *Physcia tenella* (heksenvingermos), *Evernia prunastri* f. *herinii* en *Punctelia jeckeri* (rijpschildmos).

Conclusie

De conclusie is gerechtvaardigd dat deze locatie voor korstmossen bijzonder genoemd mag worden. Omdat de recreatiedruk ter plaatse zeer hoog is, zijn de resultaten ook aan de beheerder van dit terrein overhandigd. Deze is in dienst bij de gemeente Soest.

We willen André Aptroot bedanken voor zijn hulp bij de determinatie van *U. cornuta* en *U. filipendula* and Laurens Sparrius voor het verstrekken van meer informatie over de twee soorten.

Literatuur

- Aptroot, A., K. van Herk & L. Sparrius. 2011. Rode Lijst 2011. Buxbaumiella 92: 60-89.
 Smith, C.W., A. Aptroot, B.J. Coppins, A. Fletcher, O.L. Gilbert, P.W. James & P.A. Wolsley. 2009. The Lichens of Great Britain and Ireland. Natural History Publications, London.
 Herk, K., van & A. Aptroot. 2004. Veldgids Korstmossen. KNNV Uitgeverij, Utrecht.

Auteursgegevens:

A.E. van den Bremer, Augustijnenhove 6, 3834 ZS Leusden.

L. Spier, Kon. Arthurpad 8, 3813 HD Amersfoort (leo.spier@lemar.demon.nl)

Abstract

Remarkable finds, a.o. Usnea cornuta Körb. and Usnea filipendula Stirt., in the Soester Duinen

At the grounds of the former sanatorium 'Zon-neglören' at Soest (The Netherlands) some remarkable lichenological finds were made. After some decades *Usnea filipendula* s.l. was redis-

covered on a twig of a young oak tree. With TLC (thin-layer chromatography) the presence of salazinic was demonstrated. *Usnea cornuta* was also found. This species was most recently found in the Netherlands in 2003. *Evernia prunastri* and *Parmelia sulcata* were growing on the soil among mosses, which in the inland parts of the Netherlands is rather peculiar. *Diploschistes muscorum*, *Peltigera rufescens*, *Pseudevernia furfuracea* and *Physcia stellaris* are also worth mentioning.

Enkele foto's van bijzondere vondsten (alle foto's: Arie van den Bremer)

Foto 1. *Usnea filipendula* (visgraatbaardmos).

Foto 2. *Usnea cornuta* (ingesnoerd baardmos).

Foto 3. *Phycia aipolia* (gemarmerd vingermos).

Foto 4. *Phycia stellaris* (groot vingermos).

Foto 5. *Pseudevernia furfuracea* (purper geweimos).

Foto 6. *Evernia prunastri* f. *herinii* (eikenmos) op de grond.